

УДК 159.9

Попчук Марія Анатоліївна, аспірант кафедри психології та педагогіки
Національного університету “Острозька академія”

e-mail: popchuk.mariia@gmail.com

**СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ДІАГНОСТИКА СТИЛЬОВИХ І
МЕТАКОГНІТИВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНТРОЛЮ У
НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ**

Анотація

В роботі піднімається питання співвідношення стильових і метакогнітивних особливостей контролю у навчальній діяльності студентів. Аналізуються методи діагностики особливостей метакогнітивного контролю студентів, його складових характеристик, та механізмів, які його супроводжують. Представлено діагностичний комплекс дослідження особливостей метакогнітивного контролю. Стильові особливості метакогнітивного контролю виступають типовими та найбільш суттєвими для людини індивідуальними особливостями організації та управління власною регулятивною активністю, та включають в себе процеси планування завдань, моделювання ситуацій, програмування дій, підбір метакогнітивних стратегій, оцінювання результатів, корекція виконуваної діяльності, для досягнення поставленої мети. У структурі метакогнітивного контролю вичленовуються наступні стильові особливості: мотиваційні, емоційні, когнітивні, поведінкові. Наголошується на важливості врахування рефлексивності при дослідженні метакогнітивного контролю. Рефлексивність виступає як базовий регулятивний компонент метапізнання, що розглядається як більш широке явище, ніж процес рефлексії завдяки його функціонуванню як сукупності рефлексивних навичок. З іншого боку, рефлексія як процес саморегуляції діяльності взагалі охоплює процес метапізнання як одну з її форм.

Ключові слова: стильові особливості, метакогнітивні особливості, метакогнітивний контроль, рефлексивність, навчальна діяльність студентів.

Попчук Мария Анатольевна, аспирант кафедры психологии и педагогики Национального университета "Острожская академия"

СООТНОШЕНИЕ И ДИАГНОСТИКА СТИЛЕВЫХ И МЕТАКОГНИТИВНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ КОНТРОЛЯ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В работе поднимается вопрос соотношения стилевых и метакогнитивных особенностей контроля в учебной деятельности студентов. Анализируются методы диагностики особенностей метакогнитивного контроля студентов, его составляющих характеристик и механизмов, которые его сопровождают. Представлено диагностический комплекс исследования особенностей метакогнитивного контроля. Стилиевые особенности метакогнитивного контроля выступают типичными и наиболее существенными для человека индивидуальными особенностями организации и управления собственной регулятивной активностью, и включают в себя процессы планирования задач, моделирование ситуаций, программирования действий, подбор метакогнитивных стратегий, оценки результатов, коррекция выполняемой деятельности, для достижения поставленной цели. В структуре метакогнитивного контроля выделяются следующие стилиевые особенности: мотивационные, эмоциональные, когнитивные, поведенческие. Отмечается важность учёта рефлексивности при исследовании метакогнитивного контроля. Рефлексивность выступает как базовый регулятивный компонент метапознания, что рассматривается как более широкое явление, чем процесс рефлексии благодаря его функционированию как совокупности рефлексивных навыков. С другой стороны, рефлексия как процесс

саморегуляции деятельности вообще охватывает процесс метапознания как одну из ее форм.

Ключевые слова: *стилевые особенности, метакогнитивные особенности, метакогнитивные контроль, рефлексивность, учебная деятельность студентов.*

Popchuk Maria A., a graduate student of psychology and pedagogy National University "Ostroh Academy"

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STYLE FEATURES AND METACOGNITIVE CONTROL'S FEATURES IN STUDENT LEARNING ACTIVITIES

Summary

The article deals with the relationship between the stylistic and metacognitive features of control in students' learning activity. The analysis of the methods of metacognitive control and its component characteristics and mechanisms that accompany was performed. The article presents with complex of diagnostics of metacognitive control. Stylistic features of metacognitive control are the typical and most significant individual characteristics for people to organize and manage their regulatory activity; those include the task planning skills, situation modeling, programming operations, selection of metacognitive strategies, performance evaluation, correction of activities carried out to achieve the goal. The structure of metacognitive control include following stylistic features: motivational, emotional, cognitive and behavioral. The article emphasizes the importance of taking into account the reflectivity in study of metacognitive control. Reflexivity serves as a basic component of regulatory metacognition; because reflexivity functions as a combination of reflective skills authors consider it as a wider phenomenon than reflective process itself. Contrariwise, as a process of operational self-regulation reflexivity includes metacognition process as one of its forms.

Keywords: *stylistic features, metacognitive features, metacognitive control, reflexivity, students' learning activities.*

Постановка проблеми. Питання про співвідношення стильових і продуктивних аспектів інтелектуальної діяльності особистості зачіпає одну з фундаментальних проблем психології - проблему взаємодії в системній регуляції активності особистості, її стилю пізнання, з одного боку, і успішності діяльності, з іншого. Оскільки одна з функцій стилю - поєднання індивідуальних властивостей з умовами діяльності, його роль в загальній особистісній регуляції стає більш зрозумілою лише в контексті конкретних видів діяльності, як простих, так і досить складних. Стиль не існує поза діяльністю, поза активності суб'єкта, пізнавальної або поведінкової. Він є результат «зустрічі» об'єктивних вимог діяльності та індивідуальних особливостей суб'єкта. До теперішнього часу описано багато стильових характеристик різного ступеня узагальненості: стиль життя, стиль діяльності, стиль спілкування, когнітивні й емоційні стилі. Співвідношення між ними ще недостатньо добре вивчено, але всі дослідники стилів визнають продуктивність цього напрямку вивчення особистості і прагнуть до побудови повної картини стилів людини. **Метою** нашої розвідки є деталізувати і описати співвідношення та діагностику стильових і метакогнітивних особливостей контролю у навчальній діяльності студентів, та механізми, які їх супроводжують.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій. Відмінною рисою сучасних досліджень є тенденція до вивчення стильових конструктів, де систематизуючим фактором класифікації стилів виступає не діяльність, а сама людина, поведінка якої багато в чому опосередкована несвідомими і спочатку нерефлексованими процесами. Так стали виділятися: стилі поведінки, в яких стильові особливості проявляються незалежно від того, яку діяльність здійснює людина (Є.П. Ільїн, 1988); стилі соціального мислення (К. А. Абульханова-Славська, 1991); індивідуальні стилі різноманітних форм активності - моторній (Б.А. Вяткін, 1991,1993; І.Є. Праведнікова, 1991),

вольовій (Ю.Я. Горбунов, 1991), емоційній (П.В. Токарев, 1991); емоційні стилі, які проявляються в різних формах поведінки (Л.Я. Дорфман, 1994); системні властивості особистості в їх мотиваційно-смыслових і інструментально-стильових характеристиках, які забезпечують сталість і силу спонукань, різноманітність способів і прийомів реалізації психічної активності суб'єкта, готовність до засвоєння нової інформації (А.І. Крупнов, 1994); стилі спілкування (І.П. Шкуратова, 1994); стилі саморегуляції в довільній активності людини (Л.Г. Дика, 1990,1994; В.І. Щедров, 1994; В.В. Семикин, 1994; В.І. Моросанова, 1995) і ін. [4]

Отже, вивчення стильових характеристик психічної активності суб'єкта на топологічному рівні з метою підвищення ефективності діяльності і поведінки суб'єкта, збереження його психічного і соматичного здоров'я, є актуальним. Теоретичні та методологічні основи такої освіти повинні стати невід'ємною частиною психологічної освіти особистості.[4]

Індивідуалізація навчання, заснована на обліку стильових особливостей пізнавального реагування суб'єкта, в значній мірі знижує рівень навчальної тривожності, будучи одночасно і ефективним засобом її профілактики. Необхідною умовою якісної зміни мотивації навчальної діяльності (появи як домінуючої орієнтації на процес і результат) виступає облік стильових характеристик психічної активності суб'єкта в пізнавальній, творчій і комунікативній сферах. [4]

Виклад основного матеріалу. На основі теоретичного аналізу досліджень, що стосуються метапізнання та різних форм контролю, а саме це роботи зарубіжних вчених таких як Флейвел, Меткалф, Ключе, Вінне, Браун, Нелсон та Наренс, Шімамура та інші, та вітчизняних - Г.С. Нікіфоров, Н.І. Кувшинов, В.І. Моросанова, Хомуленко Т.Б., Доцевич Т.І. та інші, ми у своїй роботі виокремили визначення стильових особливостей метакогнітивного контролю. Сильові особливості метакогнітивного контролю виступають типовими та найбільш суттєвими для людини індивідуальними особливостями організації та управління власною

регулятивною активністю, та включають в себе процеси планування завдань, моделювання ситуацій, програмування дій, підбір метакогнітивних стратегій, оцінювання результатів, корекція виконуваної діяльності, для досягнення поставленої мети. У структурі метакогнітивного контролю вичленовуються наступні стильові особливості: мотиваційні, емоційні, когнітивні, поведінкові.

Вміння студента будувати свою навчальну діяльність так, щоб досягати успішності в навчанні залежить як від стильових особливостей метакогнітивного контролю, так і від рефлексивності. Рефлексія як самоконтроль дій забезпечує саморегуляцію діяльності й поведінки. Рефлексивність при самооцінці робить її більш обґрунтованою і наближає до адекватної, і в процесі активно діючих механізмів особистісної рефлексії складаються когнітивно оформлені знання про себе. Рефлексивність виявляється в здатності аналізувати свої дії і вчинки, критично усвідомлювати свої особливості, бачити свої можливості у саморегуляції своєї діяльності і поведінки. Рефлексивність забезпечує такі найважливіші процеси самопізнання, що виділяються І. І. Чеснокова, як самосприйняття, самоспостереження, самоаналіз і самоосмислення. Самопізнання - складний, багаторівневий процес, індивідуалізовано розгорнутий у часі. Результати інтегративної роботи в сфері самосвідомості, з одного боку, і в сфері емоційно-ціннісного самоставлення - з іншого, об'єднуються, згідно із І.І. Чесноковою, в особливе утворення самопізнання особистості - в її самооцінку. Самооцінка на кожному конкретному етапі розвитку особистості, з одного боку, відображає рівень розвитку емоційно-ціннісного ставлення до себе і рівень самопізнання, з іншого - вона включається в процес подальшого формування самоставлення особистості [5]. Також важливим компонентом є саморегуляція. У цьому компоненті І.І. Чеснокова виділяє два рівні: 1) управління безпосереднім перебігом поведінкового акту на всіх етапах його розгортання; 2) самоконтроль, тобто самозвіт про співвіднесенні мети, мотиву, ходу дії. Також виділяються дві

форми саморегуляції: 1) саморегулювання, обумовлене конкретним поведінковим актом; 2) саморегулювання, пов'язане з плануванням особистістю цілеспрямованих змін в самій собі (Самовиховання).[1].

Ступінь рефлексивності визначає і ступінь об'єктивності знань про себе, так як саме неоднозначність і некатегоричність суджень про себе дозволяють вести внутрішній діалог, обговорення з самим собою своєї особистості, її цінностей. Вивченню рефлексивних процесів присвячені дослідження зарубіжних учених: М. Ferrari (специфіка організації рефлексивних процесів у структурі психіки) [3]. D. Daniels (зв'язок рефлексії як процесу мислення про мислення із метапізнанням, що є включеністю суб'єкта в процес власного мислення) [6], P. L. Carrell, L. Gajduseki, T. Wise (стратегії та прийоми рефлексії у метапізнанні) [7]. У вітчизняній психологічній науці проблематика рефлексивності представлена у дослідженнях В. Н. Азарова, В. Я. Буторіна, О. В. Карпова, А. Б. Холмогорової, М. О. Холодної. [2].

Рефлексивність виступає як базовий регулятивний компонент метапізнання, що розглядається як більш широке явище, ніж процес рефлексії завдяки його функціонуванню як сукупності рефлексивних навичок. З іншого боку, рефлексія як процес саморегуляції діяльності взагалі охоплює процес метапізнання як одну з її форм [2].

Для діагностики вищезазначених стильових особливостей метакогнітивного контролю, а також рефлексивності, вважаємо за доцільне використати наступні методики.

Опитувальна методика «**Стильова саморегуляція поведінки людини – 98**» В.І. Моросанової має за мету діагностику рівню розвитку індивідуальної саморегуляції та її індивідуального профілю, до якого відносяться показники, що відзначаються у відповідності до основних регуляторних процесів (планування, моделювання, програмування, оцінки результатів) та регуляторно-особистісних властивостей (самостійність, гнучкість).

Методика «Шкала контролю за дією» призначена для діагностики індивідуальних особливостей вольової регуляції процесів реалізації наміру в дії. У основі методики лежить теорія контролю за дією Ю. Куля, згідно якої існує 2 типи вольової регуляції процесу реалізації наміру в дії: самоконтроль і саморегулювання. Саморегулювання характеризується більшою заглибленістю суб'єкта в процес діяльності, менше піддається інтерферуючому впливу конкуруючих намірів, а також більшою ефективністю функціонування стратегій вольового контролю. Загалом орієнтація на дію сприяє реалізації наміру в дії. Самоконтроль характеризується переважанням в свідомості суб'єкта мисленневих процесів, що відносяться до минулого, теперішнього або майбутньому суб'єкта, відповідно, більше піддаються інтерферуючому впливу конкуруючих намірів, а також меншою ефективністю функціонування стратегій вольового контролю. Загалом орієнтація на стан перешкоджає реалізації наміру в дії. Схильність людини до самоконтролю визначається орієнтацією на стан (ОСИ-диспозиція), а до саморегулювання - орієнтацією на дію (ОДИ-диспозиція). Люди з ОСАМИ-диспозицією загалом менш успішно реалізують свої наміри в дії, т. до. вони в більшій мірі схильні впливу з боку конкуруючих намірів і негативного досвіду. Люди з ОДАМИ-диспозицією більш успішно реалізують свої наміри в дії, т. до. вони здатні довше втримувати їх в активному стані і захищати від конкуруючих тенденцій. Вони краще засвоюють нову інформацію і швидше трансформують її в навик. Також дослідження показують, що люди з ОДАМИ-диспозицією є більш успішними в різних видах діяльності (учбової, професійної, і т. д.). Методика складається з 36 нескінчених тверджень, до кожного з яких на вибір пропонується 2 варіанти відповідей. Методика включає в себе 3 субшкали (кожна шкала по 12 тверджень), що являють собою 3 сфери контролю за дією: 1) Контроль за дією, пов'язаний з прийняттям рішення (при плануванні). Дана шкала відображає здатність суб'єкта в процесі ініціації дії відволікатися від неповноцінних, конкуруючих

намірів. 2) Контроль за дією, пов'язаний з реалізацією (при реалізації). Дана шкала відображає здатність суб'єкта перебувати в процесі реалізації наміру необхідний час, втримувати в фокусі уваги актуальну інтенцію, виявляти наполегливість; 3) Контроль за дією, пов'язаний з орієнтацією на невдачу (при плануванні). Дана шкала відображає здатність суб'єкта ініціювати процес реалізації наміру, незважаючи на супроводжуючі його труднощі.

Методика діагностики метакогнітивної включеності в діяльність (Г. Шро та Р. Деннісон) виступає референтом ступеня сформованості навичок метакогнітивного моніторингу, що є узагальненим відповідно до пізнавальної активності в навчанні. Опитувальник включає шкали метакогнітивного знання та метакогнітивного контролю: «не впевнені - не знаючі», «впевнені - не знаючі» (ілюзія знання як надмірна суб'єктивна впевненість), «не впевнені - знаючі» (має місце недостатня впевненість) та «впевнені - знаючі».

Методика діагностики рівня розвитку рефлексивності (А. Карпов) враховують і рефлексивність як психічну здатність, і рефлексію як процес, і рефлексивність як стан. Поведінкові прояви індикаторів рефлексивності передбачають необхідність врахування трьох основних видів рефлексії: ситуативної (актуальної), ретроспективної та перспективної. На думку автора методики, діагностика рефлексивності повинна враховувати розрізнення її виявів за таким критерієм, як спрямованість: інтрапсихічна спрямованість є здатністю до самосприймання суб'єктом змісту власної психіки та його аналізу, тоді як інтеропсихічна виступає здатністю до розуміння психіки інших. Загальна властивість рефлексивності має включати два вказані типи, а рівень її розвитку є похідним від них.

Експериментально-інтроспективна методика «Метапам'ять» (Т. Хомуленко, Т. Доцевич) застосування якої також має місце в нашому емпіричному дослідженні особливостей мета когнітивного контролю у навчальній діяльності студентів ВНЗ, складається з трьох блоків: «мнемічна обізнаність», «мнемічна рефлексія» та «метамнемічне відтворення».

Дослідження метапам'яті включає вивчення показників диференційованості самооцінки, її адекватності у проявах прогностичності, схильності до планування процесу запам'ятовування, моніторинг-контроль процесу запам'ятовування у проявах рефлексивних функцій та здатності до вибіркового відтворення необхідного для опрацювання матеріалу.

Шкала самооцінки метакогнітивної поведінки Ла Коста. Методика призначена для самооцінки метакогнітивної поведінки. Центральним конструктом метакогнітивізму виступає поняття метакогнітивних процесів, основною відмінною рисою яких є те, що вони спрямовані не на зовнішню - об'єктивну, а на внутрішню - суб'єктивну реальність; вони мають своїм "матеріалом" власне утримання психіки. Тому вони позначаються в метакогнітивізмі як "вторинні" процеси, на відміну від традиційно виокремлених когнітивних процесів, які охоплюють як "первинні" процеси. такі процеси, як метапам'ять, метамислення, "метакогнітивного моніторинг", «метакогнітивний контроль» сукупність рефлексивних процесів і ін.. У загальному плані предметом дослідження в метакогнітивізмі є вся сфера метапізнання, в яку, поряд з власне метакогнітивними процесами, включаються і метакогнітивні якості особистості, метакогнітивні знання, вміння, навички та ін. Досліджувані мали оцінити використовувані ними розумові стратегії за наступною шкалою: 5 - дуже часто; 4 - часто; 3 - іноді; 2 - рідко; 1 - дуже рідко. Результатом за даним опитувальником є проста сума балів. Дану шкалу доцільно використовувати як індикатор рівня сформованості метакогнітивних стратегій в ситуації цілеспрямованого навчання або для діагностики метакогнітивного "профілю" (використання мета когнітивних стратегій).

Висновки.

В процесі розгляду стильових і метакогнітивних особливостей контролю студентів, ми дійшли висновку, що стильові особливості метакогнітивного контролю виступають типовими та найбільш суттєвими для людини індивідуальними особливостями організації та управління

власною регулятивною активністю, та включають в себе процеси планування завдань, моделювання ситуацій, програмування дій, підбір метакогнітивних стратегій, оцінювання результатів, корекція виконуваної діяльності, для досягнення поставленої мети. В розвідці представлено діагностичний комплекс дослідження особливостей метакогнітивного контролю студентів в процесі навчальної діяльності..

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у встановленні зв'язків між виокремленими нами стильовими особливостями метакогнітивного контролю, а саме мотиваційні, емоційні, когнітивні, поведінкові.

Список використаних джерел

1. Андропова О.Е. Проблема компонентов, характеристик и основных типов самосознания в психологии / О.Е. Андропова // ВЕСТНИК ТОМСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. – 2007 г. - № 305.
2. Доцевич Т.І. Розроблення й апробація опитувальника педагогічної рефлексивності викладача вищої школи / Т.І. Доцевич / Психологічні перспективи. - Випуск 23, 2014.
3. Карпов А. В. Психология метакогнитивных процессов личности : монография / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М. : Изд-во ИП РАН, 2005. – 352 с.
4. Решетова Т.Я. Стилевые характеристики психической активности субъекта: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора психол. наук : 19 00 01 «Общая психология, психология личности, история психологии»/ Т.Я. Решетова. - Сочи, 2003. - 40 с.
5. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. - М., 1977

6. Daniels D. Metacognition and Reflection, Page written in the context of teacher preparation coursework [Electronic resource] / Dennis Daniels. – HTML, retrieved 16:51, 3 July 2006 (MEST).

7. Carrell P. L. Metacognition and EFL/ESL reading / P. L. Carrell, L. Gajdusek, T. Wise // Instructional Science. – 1998. – № 26. – P. 97–112.

References transliterated

1. Andronova O.E. Problema komponentov, harakteristik i osnovnyh tipov samosoznaniya v psihologi / O.E. Andronova // VESTNIK TOMSKOGO GOSUDARSTVENNOGO UNIVERSITETA. – 2007 g. - № 305.

2. Docevykh T.I. Rozroblennaya j aprobaciya opytuval"nyka pedahohichnoyi refleksyvnosti vykladacha vyshhoyi shkoly / T.I. Docevykh / Psyxolohichni perspektyvy. - Vypusk 23, 2014.

3. Karpov A. V. Psihologija metakognitivnyh processov lichnosti : monografija / A. V. Karpov, I. M. Skitjaeva. – M. : Izd-vo IP RAN, 2005. – 352 s.

4. Reshetova T.Ja. Stilevyje harakteristiki psihicheskoj aktivnosti sub'ekta: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stup. doktora psihol. nauk : 19 00 01 «Obshhaja psihologija, psihologija lichnosti, istorija psihologii»/ T.Ja. Reshetova. - Sochi, 2003. - 40 s.

5. Chesnokova I.I. Problema samosoznaniya v psihologi / I.I. Chesnokova. - M., 1977

6. Daniels D. Metacognition and Reflection, Page written in the context of teacher preparation coursework [Electronic resource] / Dennis Daniels. – HTML, retrieved 16:51, 3 July 2006 (MEST).

7. Carrell P. L. Metacognition and EFL/ESL reading / P. L. Carrell, L. Gajdusek, T. Wise // Instructional Science. – 1998. – № 26. – P. 97–112.